

Károly Sándor

A HUSZITIZMUS ÉS A MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁS

(A MÜNCHENI KÓDEX ÚJ MAGYAR KIADÁSA ALKALMÁBÓL)

Legbecsesebb régi könyvméretű nyelvmemlékeink egyike az 1466-ból való Münchener Kódex, az úgynevezett huszita bibliának a négy evangéliumot tartalmazó része. A szegedi József Attila Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszéke oktatóinak áldozatos munkája révén nemrég, 1971-ben jelent meg a kódex új kritikai szövegkiadása a latin megfelelővel együtt, Nyíri Antal egyetemi tanár szerkesztésében. A nyelvész, filológus és irodalomtörténész számára egyaránt fontos kiadvány jelentőségét emeli, hogy a magyar írásbeliség és kultúrtörténet egyik fontos korszakának, a magyarság déli és északi szomszédaival való kapcsolatának értékes dokumentuma. E nyelvmemlékkiadás alkalmához fűzzük az első ránk maradt magyar bibliafordítás kulturális kapcsolatairól szóló alábbi tanulmányt.

1. Közismert, hogy a reformáció előtt a huszizmus volt az utolsó nagyobb eretnek mozgalom. Mint a régebbi eretnek mozgalmak, lényegében ez sem volt más, mint vallás formájában megnyilvánult antifeudális megmozdulás. Vezetérének, Husz Jánosnak a tanítása nemcsak hazájában, Csehországban terjedt el, hanem a németek, lengyelek és magyarok között is. A huszita tanok magyarországi terjedésének megvoltak a társadalmi-gazdasági alapjai. A jobbagység sorsa Zsigmond király idejében egyre elviselhetlenebbé vált. Az elégedetlenség kiterjedt a városi polgári lakosságra is. A huszita eszméknek magyar nyelvű közvetítői a prágai egyetemen ismerkedtek meg Husz János tanáival. Bár 1367 óta Pécsen volt magyar egyetem is, a prágai egyetemet is sok magyar diák látogatta. Ezek nagyrészt teológusok voltak, akik közül többen Husz János tanítványai lettek.

A magyarországi huszizmus központja nem az ország északi részén volt, ahogy várni lehetett volna, hanem délen, a mai Jugoszlávia területén. Az első huszitává lett magyar papok is a zágrábi egyházmegye területén működtek. Nem véletlen, hogy Zsigmond király is a déli részekre kérte a híres és félelmetes olasz inkvizítort, a ferences Marchiai Jakabot. Kérdés, miért az akkori magyar királyság déli részén terjedt el nagyobb mértékben a huszizmus. A fő ok: Magyarország déli területei közvetlen szomszédságban voltak a Balkán azon területeivel, ahol még eleven hagyomány volt a bogumil

vagy patarén eretnokség, amelyet nyugaton katarizmusnak neveztek. Ez a mozgalom sok hasonlóságot mutatott a huszitizmussal, különösen annak szélsőségeiből, táborita ágával. Mindkettőnek társadalmi bázisát a szegény jobbágyság és iparosság, a mezővárosok szegényebb rétege, valamint a szegény alsópapság alkotta. Az sem véletlen, hogy éppen ebben az időben tört ki Erdélyben az a jobbágyfelkelés, amelynek az élén Budai Nagy Antal állt. Ekkor kísérte meg tisztogató munkáját a már említett Marchiai Jakab, de egyelőre eredménytelenül, mert a nép nyílt ellenállásába ütközött. Csak később folytathatta tevékenységét. Törvényszékét a szerémségi Kamenicban (Kamonic) — Sremska Kamenica illetve Zmajeva Kamenica, a mai Novi Sad külvárosa — állította fel, ahol a legtöbb huszita volt. Aki el akarta kerülni a máglyahalált, menekülnie kellett. Így menekült el híveivel együtt a két kameniczi klerikus is, akik aztán Moldvában az oda kimenekült huszita magyarok számára lefordították a bibliát.

A huszita mozgalom, akárcsak a korábbi eretnek és laikus mozgalmak, az egyház latinitásával szemben az anyanyelvűségre támaszkodott. Forradalmi céljai elérése végett a nép kezébe adta a bibliát mint az elvilágiasodott egyház ellenében az igaz kereszténység forrását. Ezzel közvetve nagy szolgálatot tett az anyanyelvi műveltség ügyének is, akárcsak később sokkal nagyobb hatóerővel a reformáció. A bibliafordítás azokban az időkben igen nagy vállalkozás volt. Új fogalmak tömegére kellett megfelelő nyelvi formát keresni a vulgáris nyelvben. A magas irodalmi szinten művelt héber és görög, illetőleg az ezeket közvetítő latin nyelv szerkezeteit kellett az irodalmilag iskolázatlan magyar nyelven kifejezni. S noha kétségtelen, hogy az egyházi latinitásnak az első magyar hajtásai jóval korábban, lényegében a kereszténység felvételével születtek meg, mégis igaz, hogy a teljes vagy megközelítően teljes bibliafordítás olyan nagy nyelvi erőfeszítést kívánt meg, amely a későbbi nyelvújító mozgalmakhoz hasonlítható. Mivel huszita papjaink bibliafordítása valószínűleg az első teljes bibliafordítás, az a nagy kultúrunk, amelyet a fordítás megvalósít, a cseh huszita mozgalomhoz kapcsolódik. Ugyanakkor ez a hatás lényegében erre az egy munkára korlátozódik, legalábbis ami a fennmaradt nyelvemlékeket illeti. Újabban kísérlet történt arra, hogy világi líráink első darabjait is a huszita mozgalommal hozzák kapcsolatba, e próbálkozás azonban a magyar irodalomtörténészek egy részének kemény ellenállásába ütközött.

A szóban forgó bibliafordítás maga is számos problémát vet fel, s ezekről egy évszázada folyik a vita. E problémák a következő négy pontban foglalhatók össze: 1. A magyar bibliafordítás valóban huszita papok munkája-e, vagy szerzetesi célokra készült, katolikus mű? 2. Tartalmában eretnek jellegű-e? 3. Egy teljes magyar bibliafordításnak a részeit alkotja-e, vagy eredetileg is töredékes? 4. Ha teljes bibliafordítás, első-e mint ilyen?

E kérdésekre való válaszok mindmáig különfélék.

E tanulmány¹ fő célja megvonni a határt a többé-kevésbé biztosra vehető és a bizonytalan vagy valószínűtlen állítások között. A magyar bibliafordítás tartalmának eretnek jellege csak újabban került nagyobb súllyal napirendre, s a szakirodalomban is csak az utóbbi években folyik körülötte harc. Ezért is,

¹ A tanulmány fő témakörének részletesebb és nagyobb filológiai apparátussal való kidolgozását vő. Károly Sándor, *A huszita mozgalom és a magyar írásbeliség: Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből.* (Szerk. Zuzana Adamová-Karol Rosenbaum-Sziklay László). Budapest, 1965. 73-92. Megjelent a magyarral párhuzamosan cseh nyelven is.

meg személyes érdekeltségem miatt is leginkább ezzel a kérdéssel foglalkozom, bár a többire is kitérek.

2. A bibliafordítással kapcsolatos kérdésekre adandó válasz érdekében figyelembe vesszük: a) a fordítást másolatban megőrzött kódexekre vonatkozó egykorú közléseket és tényeket; b) a kódexek helyesírási sajátosságait; c) a kódexek szövegének későbbi felhasználását; d) a bibliafordítás tartalmi sajátosságait az eretnesség szempontjából; e) a fordításban megnyilvánuló esetleges forradalmiságot; f) a fordítás előzményeit; g) a fordítás nyelvi újításait; népiességét, egységét.

a) Az első magyar bibliafordítás az eredetinel későbbi másolatokban és töredékesen maradt meg. Az 1450 körül másolt Bécsi Kódex ószövetségi könyveket, az 1466-os keltezésű Münchener Kódex a négy evangéliumot tartalmazza. Későbbi, XVI. század eleji másolatban maradtak ránk a zsolttárak: az Apor és a Döbrentei-kódexben. E kéziratos könyvekben megőrződött ó- és újszövetségi részek az első fennmaradt magyar bibliafordítást alkotják, s a Bécsi és a Münchener Kódex egyúttal az első könyvméretű magyar nyelvemlékek közé tartozik. Ezeket csak egyetlen nagyobb kéziratos könyv, a Ferenc-legendát magába foglaló Jókai-kódex előzi meg; ezt a XV. század második negyedében másolták, eredetije a XIV. század végéről való. Értelmezhető tehát, hogy az első magyar bibliafordítással összefüggő kérdések a magyar írásbeliség legfontosabb kérdései közé tartoznak.

A Bécsi és Münchener Kódexet a Bécsben és Münchenben felfedezett kéziratok alapján először a mai Tudományos Akadémia elődje, a Magyar Tudós Társaság adta ki a Régi Magyar Nyelvemlékek I. és III. kötetében, 1838-ban és 1842-ben. E kötetek bevezetőit Döbrentei Gábor írta. A Münchener Kódex keltének 500. évfordulójára, 1966-ban adta ki Décsy Gyula a kódex betűhív szövegét az eredeti kézirat gondos tanulmányozása alapján. Ezt követte néhány év múlva e tanulmány bevezetőjében említett Nyíri-féle kétnyelvű kiadvány. Ez új kiadvány szükségességét Nyíri a könyv bevezetőjében részletesen megokolja. A Bécsi Kódex kétnyelvű (magyar és latin) kiadása Mészöly Gedeontól való, 1916-ból.

A Bécsi és a Münchener Kódexet már első kiadásuk bevezetője úgy tárgyalja, mint huszita papok művét. Ez az állítás főleg arra a közlésre támaszkodik, amelyet a gyulafehérvári Batthyáni-könyvtár ferences krónikájában találtak. Mivel a magyar bibliafordítás eredetére vonatkozólag mindmáig ez a legfontosabb híradás, közöljük magyarra fordított szövegét: „Akkor két deák ember ugyanazon Kamenicz városából, tudniillik Tamás és Bálint, némely eszelős emberekkel és asszonyállatokkal összebeszélvén, éjnek idején megszöktek és Moldovába mentek, hol ama két pap a mondott eretnekséget tovább terjesztvén, mind a két szövetség írásait magyar nyelvre fordították. Mennyi és mekkora eretnesség van pedig ebben, amint én is olvastam, senki el nem számlálhatja; ebből is látszik, hogy egyszerű diákok voltak, amint a közmondás tartja: együgyű teológus tiszta eretnek, mivelhogy ezt a szót is: spiritus sanctus — így fordították: szent szellet.”

A ferences krónikában említett bibliafordítást, Tamás és Bálint klerikusok munkáját minden nehézség nélkül azonosíthatjuk a Bécsi és a Münchener Kódex szövegével a következők alapján: 1. Mindkét fordításban előkerül a *szent szellet* kifejezés. 2. A fordításuk időpontjára vonatkozó adatok megegyeznek. Marchiai Jakab inkvizítori tevékenysége 1436–39 közti időre esik, a Münchener Kódex elején található naptárkerék az 1416–1435 közti

időszakaszt öleli fel. 3. A Münchener Kódexnek moldvai keletkezése van: Tatros községben másolták. 4. A Bécsi és a Münchener Kódex nyelve Magyarországi déli területeink a nyelvjárására utal. E tények kétségtelenné teszik, hogy a Bécsi és a Münchener Kódex, valamint az Apor és a Döbrentei-kódex megfelelő zsoltáros részei Tamás és Bálint fordításán alapulnak.

A Döbrentei-féle kiadás óta ezt a magyar bibliafordítást huszita papok munkájának tartják. A fordítók, Tamás és Bálint kilétére vonatkozólag sokáig az a téves nézet forgott közkezen, hogy e papi emberek ferences szerzetesek voltak, s munkájukat a „ferenciek bibliája” néven emlegették. Erre a tévedésre Mészöly Gedeon mutatott rá abban a cikkében, ahol e bibliafordításnak más kódex-szövegekkel való összefüggéseit tárja fel remek filológiai módszerrel, 1917-ben. Miután bebizonyítja, hogy a hibás elképzelés nem összetartozó adatok összekeverésén alapul, így összegezi véleményét: „Nem a Ferencz-rend tagjai és szelleme alkották legrégebb bibliánkat, hanem Husz magyar követői: helyesen tehát a magyar huszita szellemből fakadt, magyar huszíták írta bibliafordítást »Huszita biblia« néven nevezhetjük.” Az újabb időkben ismét elterjedt „Huszita biblia” elnevezés tehát Mészölytől ered.

Azok az ellenérvek, amelyeket a huszita eredet ellen hoztak fel, könnyen elháríthatók. Az egyik legfontosabb ellenérv az volt, hogy a Münchener Kódex naptárkeréke 1416-ban, s a fordítás 1416–1435 között készült, s ennek következtében nem lehet Tamás és Bálint munkája, mert e papok 1439-ben menekültek Moldvába. Ámde több jel arra mutat, hogy a fordítás megkezdődött már a Moldvába menekülés előtt, ami nem mond ellent a ferences krónika híradásának. Azt az ellenérvet is el lehet hárítani, hogy az említett kódex a mai breviáriumnak megfelelő officiumos könyvek fordításai, tehát nem származhatnak huszita paptól. Egyrészt az eredeti fordítás breviárium jellege nem egészen bizonyos. Másrészt Husznak nincs kifogása a papi officiumok ellen. Az újabb adatok is e magyar bibliafordítás huszita eredete mellett szólnak. A prágai egyetem anyakönyvében Husz korában egy Valentinus de Újlak és egy Thomas de Quinque Ecclesiis nevű magyar diák szerepelt. Újlak is, Pécs is, az eretnekségtől „megfertőzött” Délvidéken volt. Ezek az összefüggések is támogatják annak a valószínűségét, hogy a prágai anyakönyv Tamása és Bálintja azonos a ferences krónikában említett klerikusokkal. A huszizmus felé vezető szál a Münchener Kódex naptárában található angol szentek (Ethelburga, Eduardus) nevei is. Feltehető, hogy ezek az Oxfordból Prágába, majd Moldvába került wyklistista Peter Payne egyetemi tanártól erednek, vagy rá való tekintettel kerültek a naptárkerékbe.

b) A magyar kódex helyesírásával a legbehatóbban Kniezsa István foglalkozott. Az ő eredményei alapján tudjuk, hogy a Bécsi és a Münchener Kódex egyedül állnak a magyar kódexirodalomban, mint az egy hang egy betű elvén alapuló mellékjeles helyesírás tiszta típusának a képviselői. Ez a helyesírási elv van kifejtve Husz János Tractatusában, s szemben áll a cseh kancelláriai helyesírással, amely — a magyar kancelláriai helyesíráshoz hasonlóan — a hangok egy részét betűkapcsolatokkal jelölte. A mellékjeles helyesírást a csehknél először, valószínűleg héber hatásra, Husz alkalmazta. Kniezsa szerint „kétségtelen tény, hogy bibliafordításunk helyesírása Husz helyesírásával közvetlen kapcsolatban áll, és szerzőnk Husz elveit csak vagy személyesen Husztól magától, vagy Husz *Traktátusából* vehette át. . . . Az sem látszik valószínűnek, hogy ilyen forradalmi újítást, amilyent a maga korában Husz helyesírási elvei jelentettek, magáévá tehetett volna valaki,

aki Husszal szemben ellenségesen, vagy akárcsak közömbösen viselkedett. Hiszen Husz helyesírását még a Husz-ellenes cseh körök sem fogadták el.”

A Husz-féle helyesírás magyar alkalmazói nem valami kész helyesírási rendszert vettek át. A magyar bibliafordításban csak két betű egyezik meg hangértékben pontosan Husz betűivel: az *n* és a *i*. Ami a Husz-féle helyesírásban és a magyar kódexek helyesírásában közös, az az előbb említett helyesírási elv csupán. Ez az elv kevésbé tiszta formájában a kódexeknek egész sorára jellemző, olyan kódexekre, amelyek kétségkívül katolikus célokat szolgáltak. Sőt, Kniezsa István érdeméből azt is tudjuk, hogy a mellékjeles helyesírás szinte kizárólag a magyar ferences kódexekre jellemző, úgyhogy e helyesírást ferences helyesírásnak is nevezték. Tehát az a ferences rend foglalta le magának ezt az írásmódot, amelynek éppen a huszizmus felderítése és kiírtása volt egyik feladata. A ferencesek még Moldvába is követték a kibújdosott huszitákat. Jakubovich Emil véleménye szerint éppen ez magyarázza meg azt, hogy miért vált a Husz-típusú helyesírás közkedveltté: a ferencesek elkobozták a husziták birtokában talált könyveket, de — bölcsen — nem semmisítették meg, hanem ellenkezőleg, felhasználták őket, s átvették célszerű helyesírásukat. Kniezsa elfogadja e magyarázatot, de hozzáteszi, hogy ez csak úgy történhetett meg, hogy a ferences inquisitio felmentette e könyveket az eretnekség vádjától. Különben ugyanis feltétlenül megsemmisítették volna őket és megtiltották volna szövegük vagy helyesírásuk felhasználását. Hozzátehetjük, ez a felmentés azért sem ütközhetett különösebb akadályba, mert a biblia helyesírása végeredményben nem Husz helyesírása volt, s használóik erre is hivatkozhattak. Különben is azok a ferences kódexek, amelyekben a mellékjeles helyesírás fellelhető, jóval később, a XV. század végén és a XVI. században keletkeztek, tehát akkor, amikor a huszizmusnak már nem volt olyan eleven hatása, s a Husz elvein alapuló helyesírás és Husz János személye közt még kevésbé érezték a kapcsolatot. Még taktikának sem lehetett rossz, ha a huszita érzelmű papok és laikusok látták, hogy könyveiket a térítő szerzetesek megbecsülik és hasznosítják. Nincs kizárva, hogy az új helyesírást éppen a megtért husziták ajánlották és terjesztették el. Ennek a helyesírásnak némi nyoma még első nyomtatványainkban is fellelhető.

c) Tamás és Bálint bibliafordítása nemcsak helyesírásával, hanem nyelvével is hatott a későbbi szövegekre. Szily Kálmán volt az első, aki ezt bizonyította is, kimutatván, hogy a Münchener és a Döbrentei-kódex között feltűnő egyezések vannak. Nem sokkal Szily után Mészöly Gedeon foglalkozott a szentírás-fordítások egybevetésével, és egyéb összefüggéseket is észrevett. Mészöly az első fennmaradt magyar bibliafordítás egész családfáját állította össze, s arra az eredményre jutott, hogy a Huszita biblia szövegét egy évszázadon keresztül állandóan használták szentírási szövegeket közlő kéziratok könyvek, sőt még nyomtatott könyvek írói is. A későbbi fordítók módszere általában az volt, hogy a latin szövegből való fordításkor felhasználták a megelőző fordításokat, azokon javítottak, de sokszor megmaradtak a régebbi magyar szöveg mellett. A bibliai szövegeknek ebből az egymáshoz láncszerűen kapcsolódó folytonosságából nem rekeszthető ki a másik nagyobb kéziratú újszövetség-fordítás, a Jordánszky-kódex sem; ezt azzal a nézetrel szemben mutattam ki, amely szerint a Jordánszky-kódex elszigetelten áll, előzmény és következmény nélkül. Tamás és Bálint fordításának ezt a termékeny utóéletét azzal magyarázhatjuk, hogy egy ilyen nagy-szabású mű óriási értéket képviselt, s a felhasználót sok fölösleges munkától

mentette meg. Érthető, ha huszita híre ellenére sem dobták félre. De miért is tették volna, hiszen kinek jutott volna eszébe a laikus olvasók vagy apácák közül, hogy az olvasott vagy hallott szöveget filológiai módszerrel a huszita kéziratokkal vesse össze, amelyekhez hozzá sem férhetett. Nem tették ezt egyházi személyek sem, mert semmi értelme nem lett volna, hogy fordító partársaik munkáját nehezítsék. Tamás és Bálint szövegének továbbélése s a szöveg helyesírásának a felhasználása is azt bizonyítja, hogy e szöveget nem tartották eretneknek. Ha tartalmában megbélyegzett írásnak tekintették volna, nem vették volna igénybe segítségét.

d) Az első magyar bibliafordítást Kardos Tibornak A Huszita Biblia keletkezése című tanulmánya helyezte egészen új megvilágításba. Kardos e fordítást tartalmában is eretnek műnek tartja, s e véleményét filológiai módszerű szövegelemzéssel igyekszik bizonyítani. Úgy látja, hogy a Bécsi, Münchener és Apor-kódex szóhasználatában fel lehet fedezni a patarén eretnekség teológiai tanításának a hatását. Mindenekelőtt a *szent szellet* és a *lélek* kifejezések elég következetes megkülönböztetését látja áruló jelnek. Észreveszi, hogy a fordítók a latin *spiritus*-t *szellet*-tel, az *animá*-t lélekkel fordítják. Erre a megkülönböztetésre — úgymond — a katolikus teológia nem nyújt semmi alapot, ellenben jó magyarázatot ad a patarén vigasztaló lélek (*spiritus paraclitus*) és vegetatív lélek (*anima*) különbsége. A vigasztaló lélek a tökéletes isteni lélek, amelyet a patarén felavató szretartás útján a tökéletesek (*perfecti*) birtokoltak. Mindamellett Kardos is észreveszi, hogy a magyar bibliafordításban nem mindig felel meg a *szellet* és a *lélek* szó használata a patarén tanításoknak. Ezt részben a fordítók belső fejlődésével, részben azzal magyarázza, hogy a fordítók a szöveg védelme érdekében több helyen eltértek az eretnek szóhasználatától.

A *szellet* és a *lélek* szó használatával kapcsolatban kimutattam, hogy sokkal több olyan hely található a Bécsi, a Münchener és az Apor-kódexben, amely nem egyeztethető össze az ismertett patarén tanítás szóhasználatával, mint amennyi ilyen kapcsolatra mutatna. S az úgynevezett gyanús helyek más okokkal még jobban magyarázhatók. A *szellet* és a *lélek* megkülönböztetése természetes fordítói eljárás, s teljes mértékben megfelel Tamás és Bálint fordítói módszerének. A ferences krónika híradását sem kell úgy értelmeznünk, mintha Tamás és Bálint munkájában eretnek tanítást láttak volna. Az „együgyű teológus tiszta eretnek” megjegyzés éppen azt mutatja, hogy a fordítónak nem eretnekségén, hanem együgyűségén botránkoztak meg. Ez viszont érthető két okból is. A hagyományos teológiai irodalom már régtől fogva a *szent lélek* kifejezést használta, ez található a Ferenc-legendát tartalmazó Jókai-kódexben is, s általában minden egyházi iratban. Nem csoda tehát, ha a *szellet* szó használata szokatlannak tűnt fel, s mivel a fordításnak úgyis rossz, eretnek híre volt, e nyelvi újítás is eretnekség számba ment. A ferences krónika elítélő szavainak oka lehetett az is, hogy a legtöbb nyelvjárásban a *szellet* szónak az alantasabb vagy pejoratív jelentése (bél szele; démon) lehetett az ismertebb, s talán innen van, hogy bibliafordításaink általában a gonosz lélek nevéként használták. Végeredményben tehát Kardos tanulmánya után is oda jutunk, hogy ezt a magyar bibliafordítást fel kell mentenünk az eretnekség vádjá alól: nem a könyv volt eretnek, hanem a fordítója.

e) Egészen más elbírálás alá esik a bibliafordítás forradalmi szerepe. Az újszövetség is, de különösen az ószövetség számtalan olyan részletet tar-

talmaz, amely alkalmas volt a feudális egyházzal s ugyanakkor a világi uralkodó osztállyal is szemben álló plebejusi eretnek mozgalmak ideológiájának a kifejezésére. Ilyen szempontból nem lehet véletlen a Bécsi Kódex anyagának az összeválogatása. Rut, Judit, Eszter könyvének női hőseiben, a Makka-beusok édesanyjában, akinek a szeme láttára végzik ki gyermekeit, a huszita asszonyok példaképüket ismerhették fel, tőlük erőt meríthettek. „A patarén-huszita vezetők — írja Kardos Tibor — önmagukra ismertek a próféták alakjában, akik biztatták és bátorították a népet üldözés idején. Ámos próféta büntetést hirdet a hatalmasok ellen, mert »megtörik szegényeknek fejeket földnek pora felett«. A táboríták istenének »nyelve, miként az emésztő tűz, lehelle, miként a zugó vizek« . . . Világos, hogy a bibliai szöveg, melyet a fegyveres nép számára felolvastak, ugyanazt a szerepet töltötte be, mint a huszita harci dalok, a kantilénák . . . A népi felkelés rövid parancsát is megtalálják Joel próféta könyvében: »Törjétek meg tü szántóvasaitokat törökbe, és tü kapaitokat láncsákba!« Az első bibliafordítás eretnek tartalma nem látszik igazolva, de forradalmi jelentőségét senki olyan szépen és meggyőzően nem fejtette ki, mint Kardos. Ebben a vonatkozásban még az is hihető, amit a dézsmával kapcsolatban mond. A Bécsi Kódex szövegében Ámos próféta könyvéből kimaradt az a részlet, amely szerint megadják három napon keresztül a dézsmát. „Ez a szövegcsönkítés — írja Kardos — az egész fordításnak politikai szempontból egyik legjelentősebb sajátága, mert a huszita felkelés fő kiváltó oka a feudális szolgáltatások és különösképpen a pénzben fizetendő dézsma volt.” Azt is valószínűnek tartjuk, amit Kardos a bibliafordítás délvidéki vonatkozásairól mond, s bizonyosra vehető, hogy a délvidéki husziták kapcsolatban állottak a boszniai patarén-bogumil eretnekekkel.

f) A Bécsi Kódex tartalmának tendenciózus összeválogatásával kapcsolatban merül fel a kérdés, végül is teljes bibliafordítás volt-e Tamás és Bálint munkája, és ha igen, első teljes bibliafordítás volt-e? Amennyiben nem az egész ó- és újszövetséget fordították le a huszita papok, az elsőség kérdése már nem jöhet számba, mert egészen bizonyos, hogy szentírási részleteket már előbb is fordítottak. Abból, hogy olyan későbbi szentírás-részletek is a Bécsi és a Münchener Kódex nyelvi rokonának mutatkoznak, amelyek megfelelője nincs meg e kódexekben, Mészöly Gedeon arra következtetett, hogy Tamás és Bálint fordítása az egész bibliára kiterjedt. Mészöly azt is kimutatta, hogy a ránk maradt kódexek szövegének egyike sem eredeti. Így könnyen lehetséges, hogy a Bécsi Kódex szemelvényei is egy teljesebb ószövetségi fordításból vannak összeválogatva és kimásolva vagy tollba mondva. Valószínű, hogy Mészölynek igaza van: minden jel arra mutat, hogy Tamás és Bálint eredeti munkája teljes szentírás-szöveget adott. Ennél bizonyosabbat nem mondhatunk, s így azt a kérdést is nyitva kell hagynunk, hogy az első teljes fordítás volt-e.

g) A teljesség és az elsőség kérdésével összefügg a fordítás nyelvének újsága, népiessége, egysége. Említettük, hogy egy olyan óriási vállalkozásnak, mint a bibliafordítás, szinte a nyelvújítási mozgalomhoz hasonló erőfeszítéseket kell tennie. Itt sem szabad azonban túlzásba esnünk. Tamás és Bálint bibliafordítása egyes szentírás-részleteket illetően feltétlenül támaszkodhatott előzményekre. Ezt a bibliafordítás nyelve is mutatja: szókincsének, szóalkotásmódjának és grammatikai szerkesztésmódjának a kialakultsága olyan fokot mutat, amely nem lehet kezdet. Erre mutat a Bécsi Kódexet időrendben megelőző Jókai-kódex is. Bibliafordítóinknak nem elsőként

kellett megbírkózniok a latinus szerkezetek és kifejezések magyarra fordításával. Ezért a Huszita Bibliával kapcsolatos nyelvújítást is óvatossággal kell kezelnünk, márcsak azért is, mert nincs módunk összevetni más korabeli nagyobb méretű nyelvemlékekkel a Jókai-kódexen kívül. Nem igen tudható tehát, mi a Huszita Biblia fordítóinak az egyéni újítása, s mi az, amit már megtanulhattak az addigi teológiai irodalomból. A későbbi kódex-irodalomból és egyéb magyar nyelvemlékekből való visszakövetkeztetésnek pedig egyelőre nincsenek meg a tudományos feltételei: a szövegösszehasonlításon alapuló nyelvemlékvizsgálatnak vagy akár a nyelvemlékmonográfiák elkészítésének az útján még éppen hogy csak elindultunk. Így annak a megállapítása is bizonytalan lehet egyelőre, hogy a régi magyar nyelvemlékekben mi a latinizmus és mi az eredeti finnugor sajátosság. Az mindenesetre bizonyos, hogy az egész magyar kódexirodalomban s így a Huszita Bibliában is az a harc tükröződik, melyet a fordítóknak a latinnal kellett megvívniok. Mivel akkor még nem volt egységes irodalmi köznyelv, nyelvjárási, tájnyelvi sajátosságok keverednek benne írott nyelvi újításokkal és latinizmusokkal. Ez a kettős nyelvi jelleg azonban az egész középkori magyar egyházi irodalomra érvényes, a Huszita Bibliának nincs különleges szerepe ilyen szempontból.

A Huszita Biblia fordítóinak a módszerét a kódexirodalom többi termékeihez viszonyítva a latin eredetihez való nagyobb fokú és tudatosabb ragaszkodás jellemzi. Tudjuk például, hogy egyetlen régi nagyobb nyelvemlékben sem találjuk meg a hasonlító kötőszók bonyolult rendszerének a latin szempontjából olyan következetes használatát, mint itt. Ez a grammatikában érvényesülő szövegűség pontosan megfelel a szókincs terén annak az eljárásnak, amely a *lélek* és a *szellet* szavak megkülönböztetésében jut kifejezésre. A latinhoz való sokszor szolgai ragaszkodás különösebb magyarázatra nem szorul; megindokolja azt eléggé a szentírás tisztelete. Az a kétségtelen tény viszont, hogy a fordítás, különösen az ószövetségi részekben, sokszor zavaros, sőt értelmetlen, ha nem is bizonyítja, de mindenesetre megtámogatja annak a más érvekkel is megerősített feltevésnek a jogosságát, hogy a Huszita Biblia az első ilyenemű kísérlet volt. Az pedig, hogy e fordítás az ó- és újszövetségi könyveknek legalábbis nagy részét felölelte, elsősorban belső nyelvi és helyesírási sajátosságok alapján világos előttünk, mert éppen ezek a sajátosságok igazolják a különféle kódexekben fennmaradt szövegek közt, megfelelőléseket.

REZIME

HUSITIZAM I MAĐARSKI PREVOD BIBLIJE (POVODOM NOVOG MAĐARSKOG IZDANJA MINHENSKOG KODEKSA)

Nedavno je kao rezultat rada lingvista Univerziteta u Segedinu (pod rukovodstvom profesora Antala Nyiri) objavljeno novo kritičko izdanje Minhenskog kodeksa (Münchener Kódex), rukopisne knjige iz 1466. godine koja sadrži prepis tzv. husitske biblije. Ovaj prevod je od interesa za lingviste, filologe i istoričare, no autor ukazuje i na nesumnjiv značaj husitske biblije i kao kulturno istorijske građe i kao izraza međusobnih veza naroda onog vremena u ovom regionu Evrope.

Autor u svom radu razmatra prvo okolnosti zbog kojih je težište husitizma, tog poslednjeg velikog antifeudalnog pokreta pod plaštom verske jeresi uoči reformacije, bio kod

Mađara južni deo ondašnje države sa centrom u Kamenici (Kamonc, Kamenicz, sada predgrađe današnjeg Novog Sada). Takođe ukazuje na socijalne nosioce husitizma i na onda još žive tragove bogumilstva (patareni).

Husitizam se, kao i raniji jeretični pokreti, oslanjao na laicizam i na upotrebu maternjeg jezika nasuprot latinizmu laičke crkve, a posebno je mnogo doprineo razvitku kulture na mađarskom jeziku. U ono vreme prevod biblije predstavljao je veliki poduhvat jer je trebalo sa književno kultivisanog hebrejskog, grčkog i kasnije latinskog jezika izražavati složene sadržaje na dotada literarno nerazvijenom mađarskom jeziku. Iako pismenost na mađarskom jeziku ima svoje začetke daleko ranije, praktično od prihvatanja hrišćanstva, prevod cele, odnosno, približno cele biblije, zahtevao je takav napor u pogledu jezičke izražajnosti koji se može meriti sa kasnijim pokretima za reformu (obnovu) jezika i sa formiranjem savremenog književnog jezika.

Veliki kulturni poduhvat koji se realizovao prevodenjem biblije od strane husita, izgleda, ograničava se na ovaj period, barem koliko se može suditi po do sada otkrivenim dokumentima. U najnovije vreme učinjen je pokušaj da se prvi počeci svetovne lirike vezuju za husitski pokret u Mađara, ali je ovaj pokušaj naišao na oštro protivljenje jednog dela istoričara književnosti.

U drugom, opsežnijem delu svog izlaganja, autor razmatra validnost onih nalaza koji se na osnovu najnovijih istraživanja vezuju za tzv. husitsku bibliju. Svoja izlaganja autor grupiše oko sledećih čvorišta: a) suvremena saopštenja i činjenice koje se odnose na rukopisne knjige koje sadrže prepise spomenutog prevoda biblije; b) pravopisne osobenosti kodeksa; c) kasnija upotreba teksta kodeksa; d) sadržajne osobenosti kodeksa sa gledišta jeretičnosti; e) eventualna revolucionarnost koja se ispoljava u prevodu; f) okolnosti koje su prethodile prevodu; g) karakteristike prevoda sa gledišta jezičke inovacije, osobenosti narodnog karaktera jezika i jezička jedinstvenost teksta.

ZUSAMMENFASSUNG

HUSITISMUS UND DIE UNGARISCHE BIBELÜBERSETZUNG (ANLÄSSLICH DER NEUAUSGABE DER UNGARISCHEN FASSUNG DES MÜNCHNER KODEXES)

Als Ergebnis der Arbeit von Linguisten der Universität Szeged (unter der Leitung von Prof. Nyíri Antal) wurde unlängst eine neue kritische Ausgabe des Münchner Kodexes veröffentlicht — ein handschriftliches Buch aus 1466, das die Abschrift der sogenannten Husitenbibel enthält. Diese Übersetzung ist für Linguisten, Philologen und Historiker von Interesse, jedoch weist der Verfasser auch auf die unzweifelhafte Bedeutung der Husitenbibel hin als kulturell-historischen Stoff und als Ausdruck der gegenseitigen Beziehungen der Völker jener Zeit in diesem Teil Europas.

Der Verfasser erörtert in seiner Arbeit zuerst die Umstände wegen der der Schwerpunkt des Husitismus — dieser letzten grossen antifeudalen Bewegung unter dem Deckmantel der religiösen Häresie am Vorabend der Reformation — bei den Ungarn der südliche Teil ihres damaligen Staates war, mit dem Mittelpunkt in Kamenica (Kamonz, Kamenicz, heute Vorort der Stadt Novi Sad). Darüber hinaus weist der Autor auf die sozialen Träger des Husitismus hin und auf die damals noch lebendigen Spuren der Bogomilen.

Der Husitismus, ähnlich wie die früheren häretischen Bewegungen, stützte sich auf den Laizismus und auf die Benutzung der Muttersprache im Gegensatz zu dem Latinismus der laizistischen Kirche und hat der kulturellen Entwicklung auf ungarischer Sprache wesentlich beigetragen. In jener Zeit stellte die Bibelübersetzung ein kühnes Unternehmen dar, da aus der literarisch kultivierten hebräischen, griechischen und später lateinischen Sprache komplizierte Inhalte auf der literarisch unentwickelten ungarischen Sprache ausgedrückt werden sollten. Obwohl die Ursprünge der Schreibkund auf ungarischer Sprache viel früher liegen, praktisch seit der Annahme des Christentums, hat die Übersetzung der gesamten bzw. annähernd der gesamten Bibel derartige sprachliche Anstrengungen gefordert, die nur mit den späteren Bewegungen um die Reform der Sprache und der Gestaltung der modernen Schriftsprache verglichen werden können.

Dieses grosse Unternehmen, das mit der Übersetzung der Bibel seitens der Husiten verwirklicht wurde, begrenzt sich scheinbar auf diese Zeitspanne, zum wenigsten insofern dies aufgrund der bisher entdeckten Dokumente beurteilt werden kann. Neulichst wurde

versucht, die ersten Anfänge der weltlichen Lyrik bei den Ungarn der Husitenbewegung zuzuschreiben, jedoch traf solch eine Beweisführung auf scharfes Widersetzen eines Teils der Literaturhistoriker.

Im zweiten, ausführlicheren Teil seiner Darlegung, erörtert der Verfasser die Validität jener Befunde, die aufgrund der sogenannten Husitenbibel in Verbindung gebracht werden. Seine Erörterung gruppiert der Autor um folgende Punkte: a) zeitgenössische Bekanntmachungen und Tatsachen, die sich auf handschriftliche Bücher beziehen, die Abschriften der erwähnten Bibelübersetzung enthalten; b) orthographische Eigentümlichkeiten des Kodexes; c) spätere Benutzung des Kodextextes; d) inhaltliche Eigentümlichkeiten des Kodexes vom Gesichtspunkt der Ketzerhaftigkeit; e) eventuelle epochemachende Momente, die durch die Übersetzung zum Vorschein kommen; f) Umstände, die der Übersetzung vorangingen; g) Charakteristiken der Übersetzung vom Gesichtspunkt der sprachlichen Neuerung, der Eigenart des volkstümlichen Charakters der Sprache und der sprachlichen Einheitlichkeit des Textes.